

Competent spreken over God in een postmoderne context

Gepubliceerd in:

Harm Dane / Herman Noordegraaf (red.), Gelovig spreken met een mond vol tanden. Over de betekenis van kerkelijk vormingswerk: mondig christendom in een God-loze cultuur (MCKS-cahier 7), Driebergen 1997, 19 - 28

Frits de Lange

Spreken over God is in onze cultuur een hachelijke zaak geworden. Daar zijn vele redenen voor. Allereerst: er wordt zoveel - en ook zoveel tegenstrijdigs - gezegd over God. Levensbeschouwelijk pluralisme is een nette term voor de chaotische hoeveelheid tradities, persoonlijke ervaringen, meningen en inzichten die mensen wereldwijd over God hebben opgedaan en waarmee ze elkaar in een globale samenleving voortdurend confronteren. En wie heeft er gelijk? Vervolgens: er is teveel verkeerd gezegd over God. In naam van God is de menselijke waardigheid geschonden. Ook - of moet ik zeggen: juist? - in naam van de christelijke God. Tenslotte: spreken over God is ook helemaal niet meer nodig. Het symbool God is overbodig geworden. Wetenschap en techniek hebben ons wereldbeeld gerationaliseerd. Voor de moraal hebben we geen Verhaal meer nodig. En de gaatjes in onze kennis die nog met God gevuld kunnen worden steeds kleiner, naarmate het DNA zijn structuur prijsgeeft en astronomen het punt nul van de oerklap naderen. 'Sire, Je n'ai pas eu besoin de cette hypothèse' - Laplace zei het al tegen Napoleon, Herman Philipse echoot hem dat vandaag nog luidruchtig na. Doen we niet beter het zwijgen ertoe?

Veel mensen zwijgen dan ook over God. Dat zwijgen gebeurt in vele talen. Er is het zwijgen van atheïsten, van agnosten en sceptici. Maar er is ook het zwijgen van de mystici. Zij die zeggen dat het enige dat we over God kunnen zeggen is dat we niets over Hem kunnen zeggen. Er is tenslotte het zwijgen van de murw geslagenen. Zo noem ik maar de mensen als Job in wie zelfs de klacht verstomd is. 'Ik leg de hand op mijn mond. Eenmaal heb ik gesproken, maar ik doe het niet weer; ja tweemaal, maar ik ga er niet mee voort.' (Job 39:37v.) Veel mensen zijn wel met God begonnen maar weten niet meer hoe hij met hem moet eindigen.

We zouden over God kunnen zwijgen. Er zijn ook theologen die dat doen. Zij concluderen dat ze ook maar beter over God zelf kunnen

zwijgen, betekenisvol zwijgen, en staan - in de lijn van de secularisatietheologie van de jaren zestig - een niet-religieuze interpretatie van bijbelse begrippen voor. Zij onderwerpen de christelijke traditie aan een voortdurende vertaalslag naar het seculiere taalveld omdat de metafysische God dood zou zijn. Ik denk echter dat dat een doodlopende weg is. Ik zal proberen te laten zien dat het woordje 'God' een speciale rol in onze cultuur vervult. Een functie die, zo is mijn stelling, niet zo gauw door andere symbolen kan worden overgenomen.

Ik denk dat het de taak van theologen is aan het zinnig spreken over God een bijdrage te leveren. Ik probeer dat te doen door me af te vragen wat mensen er toe kan brengen om in onze huidige culturele context nog steeds God ter sprake te brengen. Die context omschrijf ik als *postmodern*.

De postmoderne context

Ook God is contextgevoelig. Onze huidige context duid ik hier aan als *postmodern*. Postmodern is in mijn interpretatie onze cultuur voorzover zij rekenschap probeert af te leggen van het succes en de mislukking van het proces van modernisering. De postmoderne cultuur is niet na-modern, in de zin dat zij een totaal ander, nieuw tijdperk zou inluiden; postmodern is niets anders dan de moderne wereld die zichzelf in het gelaat ziet en tot zelfkennis komt. Het is de radicaal gemoderniseerde cultuur, die zich langzamerhand bewust wordt van haar eigen implicaties.

Er zijn veel verschillende manieren om betekenis te verlenen aan dat woord 'modern'. Voor mij is modernisering een ander woord voor het proces van structurele maatschappelijke differentiatie, dat zich sinds de Middeleeuwen exponentieel heeft voltrokken, eerst in het Westen, nu mondiaal. Ik beschouw het niet als een Afwijking van het Algemeen Menselijk Patroon (J. Romein), maar als de wending die een deel van de biologische evolutie heeft genomen. De culturele evolutie neemt op haar beurt ook de vorm aan van een 'natuurproces'. Zoals de biologische soorten zich hebben gedifferentieerd in een explosie van biodiversiteit, zo is ook de cultuur uiteengewaaierd in tal van verschillende levenssferen. Dat cultuurproces heeft zijn eigen,

specifieke motoriek, gegeven met het feit dat cultuur mensenwerk is, een symbolische constructie. Cultuurpraktijken zoals economie, politiek, religie, kunst, seksualiteit, die in een pre-moderne monocultuur binnen één en dezelfde levenssfeer met elkaar lagen verstrengeld, hebben zich door middel van een proces van rationalisering ten opzichte van elkaar relatief verzelfstandigd. De cultuur is een vlechtwerk geworden van relatief autonome samenwerking- en samenlevingsverbanden, met elk hun eigen codes en conventies. Ik beschouw deze ontwikkeling als een 'ontsluiting' van wat in de schepping besloten lag (H. Dooyeweerd). Zij is in zekere zin onomkeerbaar. De pijl die de evolutie heeft genomen wijst in elk geval in haar richting. Ik denk dat christenen ook Gods actieve aanwezigheid in dat proces mogen onderkennen.

Modernisering heeft twee ingrijpende gevolgen, zowel in de breedte als in de diepte. Allereerst in de breedte: zij breidt zich op mondiale schaal uit. Kapitalisme en techniek maken onze wereld steeds meer tot een *global village*, een wereldsysteem.^[1] De nieuwe wereldcultuur kent twee basiswaarden, efficiency en effectiviteit, en twee basisvormen van communicatie: die van de markt en de media. Ondernemers en managers zijn de nieuwe zendelingen, die het evangelie van deze 2 E's en de 2M's mondiaal verspreiden. Hoe de 21e eeuw er verder politiek en cultureel ook uit zal zien, zij zal een wereldsamenleving zijn. Een World Wide Web, waarin alles met alles samenhangt en iedereen van iedereen on line is. *Interdependentie* is het sleutelwoord. De pre-moderne dorpsamenleving had nog een grote mate van autarkie. Maar een modern mens is steeds minder self-supporting. Hij is afhankelijk van de koffieoogst in Brazilië, de dollarkoers op Wallstreet, het kankeronderzoek in Parijs, de nieuwsvoorziening van CNN. We leven steeds meer in een situatie van 'gegeneraliseerde verafhankelijkking' (A. de Swaan). En dat niet alleen met andere mensen, maar ook met de natuur. Het ecologische evenwicht tussen een verstedelijkte beschaving en het ecosysteem aarde is een kwetsbare symbiose geworden. Deze interdependentie is onomkeerbaar, tenzij we elkaar weer terug bombarderen in het stenen tijdperk. Dat is niet ondenkbaar (de dreiging van de atoombom en de ecologische crisis blijft), maar wel onwaarschijnlijk. In elk geval is het onwenselijk.

Niet alleen in de breedte, ook de diepte ontwikkelt zich de modernisering. Differentiatie betekent ook een voortgaande

ontplooiing van het individuele. Een specialisering, die zich steeds meer verfijnt. Net als de biologische, is ook de culturele evolutie als een zich vertakkende boom, waaraan elk ontluikend takje een eigen vorm en functie verkrijgt. Mensen worden steeds meer tot individuen. Zij ontlenuen hun identiteit niet meer alleen aan hun volk, stam of groep, klasse, familie of traditie, maar aan 'zichzelf' - whatever that may be. De enkeling is uitkomst en inzet geworden van de moderne cultuur. Modernisering betekent in dit verband *individualisering*. Dat is een tweede sleutelterm in dit verband. Ik versta het in de brede zin als: een toenemende verbijzondering van het leven. Dat geldt maatschappelijk, maar ook moreel. Elk leven telt steeds meer mee, elk leven doet er steeds meer toe. Deze individualisering is cultureel gezien onomkeerbaar, tenzij we met elkaar weer in stamverband gaan samenleven. Dat is niet ondenkbaar (vgl. Bosnië), maar wel onwaarschijnlijk. In elk geval is het onwenselijk.

Het moderne wereldsysteem wordt tot een *interdependent* netwerk van elkaar afhankelijke *individuen*. Die ontwikkeling van verbreding en verfijning vindt plaats op structureel niveau, dat van de maatschappelijke organisatie. Op cultureel niveau zou van deze toenemende globalisering en individualisering - en dat in hun onderling samenhang - ook rekenschap moeten worden afgelegd. Een vormgeving in visies en verhalen, symbolen en rituelen van wat het betekent om vandaag mondiaal een individu te zijn. Als we cultuur opvatten als het geheel van normen, waarden, betekenissen en symbolen waarmee mensen hun bestaan interpreteren en evalueren, dan kunnen we echter niet anders constateren dan dat er chaos heerst. De cultuur blijft achter bij de maatschappelijke structuur. Het *postmodernisme* - nu opgevat als de noemer voor het geheel aan relativistische tendensen in de moderne cultuur - beschouw ik als de seismograaf van dit gebrek aan oriëntatie en integratie. De monocultuur van de pre-moderne samenleving is uiteengevallen. Dat is een bevrijding, die terecht als een weldadige vorm van pluralisme wordt toegejuicht. De motor die dit proces van uiteenwaaiering heeft gestuwd, moest haar tegelijk van een samenhang voorzien: uiteindelijk zou - zo luidde de inzet van het project van de moderniteit - een transparante rationaliteit de verbinding leggen tussen de zich verzelfstandigende segmenten van de cultuur en het mogelijk maken hen in één grootse greep te beheersen. Men moet echter concluderen - het is een mogelijke omschrijving voor onze postmoderne conditie -

dat de moderniteit aan haar succes ten onder dreigt te gaan. Terwijl de pluralisering van maatschappelijke praktijken en culturele leefwerelden voortgaat, brokkelt het geloof in de alomvattende kracht van de Rede af. Afzonderlijke levenssferen verzelfstandigen zich tot min of meer autonome symbolische subwerelden, die zich niet alleen meer uitsluitend de wet laten voorschrijven door waarden van instrumentele rationaliteit. Kunst en religie mógen dus weer, en in de keuze van een individuele levensstijl zijn esthetische criteria minstens zo belangrijk als economische.

De effecten van de differentiatie en pluralisering van het wereldbeeld zijn uiterst ambivalent. Zij worden door individuen niet alleen als een bevrijding, maar tegelijk als desintegratie en fragmentatie ervaren, omdat er geen overkoepelende betekenissystemen meer zijn om deze veelheid nog tot een zekere eenheid te brengen. De antwoorden die zich nog wel aanbieden - de traditionele religies of het vooruitgangsgeloof van de Verlichting - hebben zichzelf overleefd of voldoen niet aan de eisen die een pluralistische werkelijkheid stelt. Het liberalisme blijkt uiteindelijk geen breder en dieper perspectief op de wereld te kunnen ontwikkelen dan dat van het calculerende individu, en doet een beroep op het christelijke cultuurgoed om de publieke moraal van het stevige fundament te voorzien, dat het zelf niet kan leggen. Het fundamentalisme wil de terugkeer naar een ongedifferentieerde, religieuze monocultuur, die de moderne verzelfstandiging van de levenssferen staat en kerk niet respecteert. Het postmodernisme is een verzamelterm voor het stuurloze relativisme van de hedendaagse intelligentsia, voor wie moraal een kwestie van smaak is geworden en religie een speelse vorm van polytheïsme.

We stuiten hier op de *paradox van de moderne cultuur*: terwijl de komende wereldsamenleving vraagt om een integrerend en oriënterend perspectief, is de cultuur het terrein van particularisme en subjectivisme geworden. De positieve waarde van het postmodernisme ligt in de ontdekking dat vele levensvormen naast elkaar bestaan kunnen, zonder dat ze in een onderdrukkende hiërarchie hoeven worden geperst. Maar postmodernisme is vaak niet meer dan de filosofische dronkenschap waarmee dat inzicht gevierd wordt. De waardering voor verscheidenheid is onopgeefbaar (het kostbare resultaat van de culturele evolutie, c.q. moderne differentiëring

en individualisering), maar we kunnen er niet bij blijven staan. Er zijn integrerende perspectieven nodig, die de nieuwe wereldsamenleving van een oorsprong, doel en zinsverband voorzien. Perspectieven zijn nodig, die meer bieden dan de 2E's en 2M's van de managers. Wij verdienen het om meer te zijn dan een filiaal van de firma McWorld. Perspectieven zijn nodig, die ook het exclusivisme en particularisme van de traditionele heilsreligies overstijgt. Het succes van het fundamentalisme berust in het feit dat ze wel de moderne vraag naar een integrerend wereldbeeld begrijpt, maar daarop slechts een pre-modern antwoord beschikbaar heeft. Maar de tijd van het Corpus Christianum is voorgoed voorbij. Men moet ook niet weer willen proberen een nieuwe versie ervan vanuit Teheran of Rome in het leven te willen roepen.

Het symbool 'God'

Er zijn visies nodig die ruimte bieden voor eenheid, zonder de verscheidenheid aan levensvormen en -waarden te niet te doen. Ik wil er voor pleiten om voor zo'n integrerend perspectief het oude symbool 'God' te gebruiken. In een globale en plurale samenleving hebben individuele mensen behoefte aan oriëntatie en normering. Antwoorden op de vraag: Waar komen we vandaan, wat doen wij hier en waar gaan we naar toe? Hoe zit de werkelijkheid uiteindelijk, alles wel beschouwd, in elkaar? Waarom ben ik er en wat verbindt mij met anderen? Om dit soort vragen te beantwoorden hebben monotheïstische religies in het verleden een rijk geschakeerd symbolenwereld geconstrueerd, waarin het woord 'God' een centrale rol vervult. Zij zouden dit - mits bijgesteld en compatibel gemaakt met het moderne wereldbeeld - opnieuw een belangrijke rol kunnen vervullen. Nu het geloof in de alomvattende Rede is getaand, stijgen de kansen weer voor religie. Nu religie zijn exclusieve machtsaanspraken op heeft moeten geven, is zij wellicht in staat haar rol als zingever beter dan ooit te vervullen.

Ik kan in dit verband zelf alleen voor de christelijke traditie spreken. Ik meen echter dat zij bij uitstek elementen in huis heeft om aan stuurloze individuen in een gefragmenteerde cultuur een symbolisch kader te verschaffen, dat aan globaliteit en individualiteit beide een plaats weet te verschaffen. Het christelijke monotheïsme is universeel

van strekking en tegelijk gericht op de waarde van het individu. Het kan moderne mensen helpen bij het construeren van een universele horizon voor hun bestaan. Het stelt hen in staat om het postmoderne multiversum weer tot universum te maken. Het woord 'God' is echter veel van zijn oude glans kwijtgeraakt. Ik denk dat christenen daar zelf ook mede debet aan zijn. Zij hebben zich mee laten zuigen in het antropocentrische denken van de moderne tijd.^[2] Zij hebben het religieuze wereldbeeld comfortabel om zichzelf heen gedrapeerd. Hun hoogste doel is gelukkig willen worden. Zij zijn ook modern, maar dan religieus: niet alleen zichzelf, maar ook God blijkt om hun welzijn bezorgd. Onder druk van een subjectivistische cultuur hebben christenen ook hun religie gesubjectiveerd. Zo zijn zij het theocentrische perspectief voor een groot deel kwijtgeraakt. Waartoe zijn we op aarde? Om God te dienen en te verheerlijken, werd zowel in de lijn van Calvijn als van Rome beleden. Hedendaagse christenen zijn echter vooral op aarde om zichzelf te ontplooien. Zij hebben hun religie geïnstrumentaliseerd en getherapeutiseerd. Zij keren hun traditie om en vragen: 'Waarom geloven we in God? Opdat Hij ons zalig maken zal.' De bijbel zegt het echter anders en harder: wat is het grootste gebod? God liefhebben en de naaste als onszelf. (Deut. 6:5; Math. 22:37) Maar God liefhebben, daar kunnen veel christenen zich vandaag weinig voorstellingen meer van maken.

Dit religieuze deficit van hedendaagse christenen is een zwakte die moet worden hersteld, wil de christelijke traditie weer van publieke betekenis kunnen Een *recentring* van het wereldbeeld in God is wenselijk. Het woord god is verschrompeld tot cliché en stopwoord, het heeft een fetisjkarakter gekregen. God is de clubmascotte van christenen geworden, de herkenningmelodie van een parochiale subcultuur. Het woord 'God' moet echter weer de steile hoogte, kosmische breedte en ontzagwekkende diepte van oudsher kunnen oproepen, wil het aan een fragmenterende en globaliserende wereld een heilzame horizon kunnen bieden. God zal weer in het centrum van het religieuze wereldbeeld moeten staan. Hij/zij is het ultieme referentiepunt, van waaruit heel de werkelijkheid moet worden gezien. De wereld van christenen begint en eindigt dus niet bij hen zelf en hun subjectieve interesses, maar bij de objectieve werkelijkheid van God. Christenen hebben, als het goed is, een theocentrisch wereldbeeld. ^[3]

Het woordje 'God' is natuurlijk van buitenaf gezien ook maar een symbool, een talige cultuurconstructie. Het is, net als het conceptuele raamwerk waarin het zijn rol vervult, een menselijk produkt. Maar het heeft daarbinnen wel een speciale functie. 'God' is de aanduiding voor die grootheid X, die absoluut transcendent is aan onze werkelijkheid. 'God' gaat vooraf aan alles wat is, omvat alles en overstijgt alles. Hij is het ultieme referentiepunt in termen waarvan alles moet worden verstaan. Er is geen enkel fenomeen uit de ons omringende werkelijkheid, dat aanspraak kan maken op die zelfde benaming. Het woord 'God' moet worden gereserveerd voor dat wat alle relativiteiten - ook de relativiteit van de eigen religieuze traditie - transcendeert en waarin zij tegelijk alle zijn opgenomen. Wie niet zo hoog wil inzetten bedrijft afgoderij, idolatrie. 'Groter dan God kan niets gedacht worden', schreef Anselmus in de 11e eeuw. Om er direct aan toe te voegen dat 'God groter is dan wat ook maar gedacht kan worden'. Die adembenemende taalconstructie 'God' kan niet tot leven komen zonder een corresponderend gevoel voor het geheim. De huiver en de verwondering die wordt veroorzaakt door het besef dat de wereld uiteindelijk, in laatste analyse, een mysterie blijft. Het besef, dat de ultieme betekenis van de kennis die we over ons universum vergaren ons blijft ontglippen. Daar hoeven we niet per se een religieuze antenne voor te hebben; een gevoel voor kosmische verhoudingen helpt ook. We zijn niet meer dan een stofje op de schort van het universum.

Maar we zijn er toch maar. In een theocentrisch wereldbeeld verdicht dit mysterie zich tot een naam. De ultieme allesdoordringende werkelijkheid wordt God genoemd. Hij wordt beschouwd als Schepper van al wat is. Hij heeft de kosmos tot aanzijn geroepen. Hij is de bron en de bestemming van alle leven. In de christelijke traditie wordt God vervolgens behalve Macht ook Goed genoemd. In die specifieke inkleuring van het portret van God spelen Israël en Jezus een beslissende rol. Zij overtuigen mensen ervan dat het niet alleen goed is in God te geloven, maar dat het ook goed is Hem te dienen. Het goede dat een mens kan verwachten komt immers uiteindelijk allemaal bij hem vandaan. Hij is niet alleen de bron van alle leven, maar ook van het heil.

Door zich zo op God te richten, verleent het monotheïsme aan de wereld een centrum, een focus, een eenheidstichtend perspectief van

waaruit zij zin en betekenis krijgt. Vanuit een integrerend, radicaal transcendent gedacht concept van God zou ook het moderne wereldbeeld religieus geïnterpreteerd kunnen worden. Een religieuze interpretatie onderscheidt zich van binnenwereldlijke vormen van zingeving in de afwijzing van een verabsolutering van eindige, relatieve stukjes werkelijkheid. Niets uit onze beperkte, menselijke ervaringswereld is het waard ultieme zin en betekenis aan ons leven te verschaffen. God is de aanduiding van datgene, dat alles wat wij goddelijk zouden willen noemen overtreft en in zich bergt. 'God' is niet te reïficeren, ook niet in de taal en tradities van de religie. Van dit radicaal transcendentalisme gaat een weldadige relativerende werking uit: welke levensvorm we ook voor ons zelf kiezen, zij is nooit de Waarheid zelf; welk goed wij in ons leven ook nastreven, het Goede zelf is het niet. Deze religieuze levenshouding is pluralistisch, niet monistisch. Levend vanuit een eschatologische opschorting van het eigen oordeel laat zij ruimte voor de polyfonie van het leven. Juist omdat GóD centraal staat - en niet onze voorstellingen van Hem - moet elk religieus fanatisme en exclusivisme worden uitgesloten. De globale samenleving zal nooit een theocratie kunnen worden. De winst van het postmodernisme, de positieve waardering van veelheid en verscheidenheid, kan worden behouden, zonder dat er een oeverloos relativisme ontstaat. De objectiviteit van God de Schepper zelf kan worden beschouwd als een verbindende brug tussen mensen, levenssferen en de natuurlijke omgeving waarin we leven. Deze religieuze overtuiging kan aan mensen een integrerend perspectief op de wereld verschaffen, een basis voor de publieke moraal. Waarom zou ik mij iets gelegen laten liggen aan een ander? Omdat wij beiden door God tot aanzijn zijn geroepen. Niemand zal in deze religieuze attitude een excuus kunnen vinden om haar ook dwingend aan anderen op te leggen. Integendeel, wie God werkelijk als absoluut transcendent verstaat, zal ook moeten erkennen dat zijn eigen religie moet worden gerelativeerd. Geen enkel stukje werkelijkheid kan aanspraak maken op het predikaat goddelijk, dus ook de symbolen van de religie niet. De schrijn van het publieke leven kan daarom ook het beste leeg gelaten worden (K. Novak). Niet uit relativistische motieven, maar juist uit gelovige: omdat wij alleen God moeten aanbidden, zullen we voor niets anders meer moeten willen knielen.

Veel uit de christelijke traditie kan bij een moderne heroriëntatie op het Godsbegrip weer mee of verdient een herwaardering. Bij dat laatste

denk ik bijvoorbeeld aan de radicaal theocentrische erfenis van Calvin:

'Dienaar: Wat is de bestemming van het menselijk leven?

Leerling: Dat wij God, door wie wij zijn geschapen zijn, kennen.

D: Op grond waarvan zegt gij dit?

L: God heeft ons geschapen en in deze wereld gezet om in ons verheerlijkt te worden. En het is zeker terecht, dat wij ons leven, waarvan Hij de Schepper en het begin is, aan zijn glorie ondergeschikt maken.

3. *D.:* Wat is 's mensen hoogste goed?

L.: Dit reeds genoemde.'

Wat de hoorders van deze Catechismus van Calvin in 1537^[4] er precies allemaal in hebben beluisterd weet ik niet. Vier antropocentrische eeuwen later gaat er echter een merkwaardig krachtig appèl van uit. Waartoe zijn we op aarde? Niet om ons onszelf te ontplooien of ons persoonlijke levensplan te verwerkelijken. Maar gewoon, om God te dienen.

We kunnen echter niet bij de Reformatie blijven staan. Vier eeuwen moderne tijd hebben ons ook geleerd dat de samenleving mensenwerk is en de kosmos een produkt van een lange evolutie. Zij hebben ons wereldbeeld van zijn pre-moderne mythologie ontdaan. Als de moderne tijd om een religie vraagt, dan kan dat alleen een mondige religie zijn, die de menselijke redelijkheid en verantwoordelijkheid een plaats geeft. Een theocentrische visie op de werkelijkheid dient compatibel te zijn met het hedendaagse wetenschappelijke

wereldbeeld, wil het in een globale samenleving van vitale betekenis kunnen zijn en niet tot een parochiale subcultuur beperkt blijven. Er zullen met het oog daarop andere voorstellingen van God moeten worden ontwikkeld, naast of in plaats van de traditionele, wil het woord zijn relevantie kunnen herwinnen. Er moet creatief aan de traditionele Godsleer worden gesleuteld, voordat zij een geloofwaardig en betekenisvol symbolisch kader voor een globale, pluralistische samenleving kan verschaffen.^[5]

Twee correcties op de traditie dienen in dit verband te worden aangebracht, een meer formele en een meer inhoudelijke. Zij zijn noodzakelijk, omdat we modern geworden zijn. In de eerste plaats dient het besef dat God ter sprake brengen van a tot z mensenwerk is gemeengoed te worden, ook op het grondvlak in de kerken. Wie spreekt over dat wat alle spreken te boven gaat, maakt gebruik van metaforen en analogieën. Ook het concept 'openbaring' is een symbolische constructie, produkt van menselijke verbeelding, al verwijst het dat wat onze verbeelding te boven gaat. Ook 'God' is een taalsymbool, al staat het voor een werkelijkheid die zelf niet in die taal aanwezig is. Met Simone Weil kan men zeggen dat spreken over God zo altijd een wachten op God is. Is er een God? Is er geen God? 'Ik ben er zeker van overtuigd dat er geen God is in die zin dat ik er zeker van ben dat er niets is dat lijkt op wat ik kan bedenken als ik dat woord zeg.'^[6] *God talk* is moeizame hermeneutische arbeid, het produkt van trial and error. Het is tasten in het donker naar Degene die je er genadig tegemoet komt. Wie het spreken over God letterlijk neemt, weet niet wat religie is.^[7]

Vervolgens: de belijdenis van God de Schepper dient met het huidige wereldbeeld tot een vergelijk te worden gebracht. In bijbelse tijden leverde de mythologie de stof voor het plaatje van de wereld, voor Augustinus was dat Plato, voor Thomas van Aquino Aristoteles, voor de Verlichtingsdenkers tenslotte Newton. Voor ons, 21e eeuwers, is dat de moderne wetenschap en haar evolutionaire wereldbeeld. De evolutietheorie levert, om met S. McFague te spreken, 'our common creation story'.^[8] Zij vraagt om een theologische duiding. De evolutietheorie beschouwt de wereldwijde moderne samenleving als het voorlopige eindpunt van een wijdvertakte culturele evolutie, die op haar beurt weer ligt ingebed in een biologische en kosmische geschiedenis van miljoenen jaren. De theorie biedt een krachtig

interpretatiekader, dat een appellerend antwoord geeft op de vraag *hoe* het tot hier toe met ons is gekomen. *Waarom* we hier zijn, daarover zwijgt zij.

Daar zou religie bij kunnen helpen. De christelijke traditie zou de biologisch, maar ook de culturele evolutie als een schepping van God moeten weten te duiden. Christenen zouden Gods creatieve aanwezigheid in de hedendaagse ontwikkeling naar een globaal wereldsysteem moeten durven te veronderstellen. Zij zouden Zijn/Haar presentie niet alleen in een zingende merel of een aardbeving, maar ook in een wereldomspannend computernetwerk of een beurskrach moeten kunnen ervaren. Daartoe moeten wel nieuwe Godsvoorstellungen worden ontwikkelen, die krachtig resoneren in onze ervaringswereld. Er zal dan misschien afscheid moeten worden genomen van voorstellingen van God als de Kosmische Moralist, de Onveranderlijke, de Bevestiger van de Status Quo, de hemelse Patriarch. Is God niet veeleer Vrouwelijk, een Vriend, een voortdurend Proces, Bron van Leven, alles doortrekkende Geest, Creativiteit? Naast persoonlijke, zullen ook onpersoonlijke godsbeelden moeten worden beproefd, die ons hart kunnen raken en ons hoofd kunnen leiden. Zij zullen getoetst moeten worden aan de wijze waarop ze rekenschap geven van de radicale transcendentie van God. Maar tegelijk zullen ze alleen tot kunnen leven komen als ze in staat zijn ons te doen ervaren hoe radicaal immanent God in onze moderne wereld aanwezig is. ^[9]

Competent spreken

Ik voer hiermee een pleidooi om in de postmoderne context weer over God te gaan spreken. Dat is een theologische keuze, die niet door alle theologen gedeeld wordt. Er zijn er, zoals gezegd, die alleen nog seculier over God willen spreken. Ik denk dat dat een doodlopende weg is. De weg van een hervertaling van de religieuze vocabulaire in binnenwereldlijk idioom loopt uiteindelijk dood, als ze zich niet telkens weer opnieuw door de spanning van dat woord God laat opladen. De traditie verliest ander haar religieuze substantie. In die substantie zit een deel van haar tegoed. Christelijk geloof is meer dan communicatief handelen. Theologie is meer dan handelingstheorie. Weten van geloven is weten van God. En wie in de theologie niet bij God begint, komt ook niet weer bij God terecht.

Maar als er dan zoveel afhangt van het weer goed en zinnig over God leren spreken, hoe doe je dat dan, als je met de mond vol tanden staat? Hoe leer je dat? Ik stel tenslotte de vraag naar de *competentie*. Twee opmerkingen daarover. In de eerste plaats: wie over God wil leren spreken hoeft het wiel niet uit te vinden. Er is in het Westen een lange traditie van christelijk monotheïsme die daar een rijk geschakeerde vocabulaire voor heeft ontwikkeld. Met die traditie moeten we ons voordeel willen doen. Ik pleit niet voor een breuk met, maar voor een kritische reconstructie van de traditie. Het is waar, we zijn de vanzelfsprekende symbiose met het verleden kwijt. 'Traditie' is een zaak van keuze en constructie uit het symbolisch erfgoed dat zich aan ons aanbiedt. Een ongebroken verhouding met de traditie is onder onze moderne condities niet meer mogelijk. Daarin berust onze mondigheid. Maar wie als modern mens zijn horizon religieus verbreedt, ontdekt dat er zich vanuit het verleden vele horizonten aanbieden ter versmelting. Er is een religieuze continuïteit tussen pre-modern, modern, postmodern. Er zijn anderen die voor mij virtuoos over God hebben gesproken. Ik kan Augustinus, Calvijn, Barth lezen en van hen woorden en zinnen lenen. Ik kan gebeden uit het Romeinse missaal of het Book of Common Prayers nabidden in de liturgie en ze tot de mijne maken. Ik hoef niet op een verkrampte manier originaliteit na te streven, maar kan daar eerst het religieuze a b c leren, voor ik zelf mijn zinnen maak en mijn geloofsverhaal construeer. Wij teren op een groot collectief, christelijk geheugen. Dat maakt spreken over God een stuk makkelijker. God ontspringt niet eerst aan mijn spreken over Hem. Om dat duidelijk te maken gebruikt Bob Schreiter als verhelderende analogie een onderscheid uit de moderne taalwetenschap (N. Chomsky).^[10] Geloven is als het leren spreken van een taal. Hoe leren kinderen dat? Niet door eerst een grammatica uit het hoofd te leren, maar spelenderwijs, door een taal 'te doen'. Zo verkrijgen ze er, zonder zich daarvan bewust zijn, competentie, spreekvaardigheid in. Met die competentie maken ze creatieve zinnen en verrassende zinswendingen, die ze nog nooit eerder hebben gehoord. In hun actuele spreken, hun performance, realiseert zich zo hun competentie. De grammaticaboeken doen dan eigenlijk niets anders meer dan achteraf een verbinding slaan tussen performance en competentie. Zij concluderen uit hoe er gesproken wordt aan welke regels het spreken moet voldoen om goede taal te zijn. Welnu, zegt Schreiter, zo is het met geloven in God ook. Je kunt

van tevoren niet zeggen hoe dat moet. Maar wie zich spelenderwijs de traditie toeëigent, leert vanzelf haar a b c en komt tot een eigen performance. De geloofsleer is niets anders dan een grammatica die een brug probeert te slaan tussen de competentie en het actuele spreken.

In het spreken over God komt het op die performance aan. Ik kom tot mijn laatste opmerking. Hoe waardevol zij ook is, niemand kan zich verschuilen achter de grammatica van de traditie. Dat is onze moderne conditie, die we als winst moeten beschouwen. We kunnen er niet meer achter terug. Wij zijn mondig menschen geworden. Mondig, dat wil zeggen: zonder *Vormund*, zonder voorspraak, verantwoordelijk voor ons zelf en ook voor de keuzes en de combinaties die wij in onze omgang met de traditie maken. Dan zijn er goede en slechte performances, dan wordt er goed en zinvol over God gesproken of onzin over God gekletst. Dat hebben we dan aan onszelf te danken of te wijten. Hoe kunnen we nu leren om goede *God talk* performers te worden? Daar is veel oefening voor nodig en geduld. Het is een kunst, een hele kunst. Ilse Bulhof spreekt in een mooi opstel over de 'kunst van het hernemen'.^[11] Zij vergelijkt onze verhouding tot de traditie met een uitvoerend kunstenaar die speels varieert op oude thema's. Het overgeleverde repertoire van Shakespeare en Mozart blijft een dode letter als het niet tot leven gebracht worden in de persoonlijke interpretatie en improvisatie van de artiest. Zo is het ook met de overlevering aangaande God. Het symbool God herwint alleen zijn vitaliteit en geloofwaardigheid als mensen ook persoonlijk God 'uitvoeren'. Als ze zelf God dienen, kunnen we ook met de bijbel zeggen. Daar is eigen lef voor nodig. Maar ook genoeg ruimte die je door anderen gegund moet worden. Een creatieve omgang met de traditie komt alleen tot stand via de *trial and error* van het experiment. Hakkelen en stamelen mag dus, moet zelfs, als wij over God willen leren spreken. Anders blijft christelijk geloof wat Dennis Potter in zijn laatste tv-drama (1994) als een metafoor voor heel de moderne cultuur opvoerde: een vorm van 'Karaoke': de muziek is al lang geschreven en door iemand anders uitgevoerd, en voor jou is er alleen een zielig klein beetje ruimte over om zelf te zingen - als het maar op hun teksten en hun timing is. Over onmondigheid gesproken.

© Frits de Lange. All Rights Reserved. No part of this publication may be reproduced in any form without explicit permission from the author.

[1] Vgl. Thomas R. Shannon, *An Introduction to the World-System Perspective*, Boulder / Oxford 1996.

[2] Voor het volgende, vgl. J.M. Gustafson, *Ethics from a Theocentric Perspective*, Chicago 1981/ 1984.

[3] G. D. Kaufman, *In Face of Mystery. A Constructive Theology*, Cambridge (Mass.)/ Londen 1993.

[4] J.N. Bakhuizen van den Brink,, *De belijdenisgeschriften volgens artikel X van de Kerkorde van de Nederlandse Hervormde Kerk*, Tweede, herziene uitgave, 's Gravenhage 1996, 162.

[5] S. McFague, *Models of God. Theology for an Ecological, Nuclear Age*, Londen 1987, en idem, *The Body of God. An Ecological Theology*, Londen 1993.

[6] Simone Weil, *Attente de Dieu*, Parijs 1966.

[7] S. MacFague, *Metaphorical Theology. Models of God in Religious Language*, Londen 1983.

[8] McFague, *The Body of God*.

[9] Vgl. J.B. Cobb, Jr. / D. Ray Griffin, *Process Theology. An Introductory Exposition*, Philadelphia 1976.

[10] R. Schreiter, *Constructing Local Theologies*, Maryknoll 1984.

[11] Ilse Bulhof, 'Speels variëren op oude thema's. De kunst van het hernemen', in: B. van Steenberg (red.), *Afscheid van de twintigste eeuw. Vernieuwing van de cultuur*, Rotterdam 1993, 107- 135.